

КНИЖОВНОТО ПРЕБИВАВАНЕ НА МУСОЛИНИ В БЪЛГАРИЯ: ДВА ПОЛЮСА

Дария Каранеткова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

The literary side of Mussolini's presence in Bulgaria is the less commented one, but it holds the key to numerous aspects of his ideological influence. The translations of his works and the consequent discussions in Bulgaria have brought to a significant social and terminological growth at a local level. The character and the amount of the translated literature as well as its messages and interpretations stimulate many conclusions about the level of maturity and freedom of the public opinion in Bulgaria in two different political eras.

Key words: Mussolini, Bulgaria, translation, reception, regime

Полемиките около фигурата на Мусолини са в най-малка степен литературни, но въпреки това той заслужава да намери място в обзора на литературните взаимодействия между Италия и България поне по две причини.

Първата е свързана с вълната от моди в литературата, изкуствата и дори публичното говорене, която съпътства възхода на Мусолини. Може да се твърди, че тази вълна получава отзвук в България, обусловен предимно от извънлитературни фактори, които тепърва ще бъдат изложени. Втората причина за нуждата от подробно разглеждане на този въпрос е фактът, че явлението Мусолини и съпътстващите го за България дебати са съществен катализатор за езикови и културни трансформации. По отношение на езика се имат предвид силно завишената му идеологизация и бързите промени в емоционалния и смисловия заряд на редица актуални и тепърва оформящи се понятия като *тоталитаризъм, диктатура, национализъм/фашизъм, сила, раса, класа, нация* и т. н. Културата и стилистиката на говоренето в условията на режим също са интересен обект за наблюдение – както преди, така и след 1944 г. у нас. Впрочем това важи и за Италия, която по времето на Мусолини в пълна степен осмисля значението на цензура-

та и деформираната информация¹. Но не по-малко интересно е да се разглежда този процес у нас, тъй като въпреки уговорките и резервите на мнозина 40-те години са условен вододел на два режима. За т. нар. монархофашизъм и за комунизма тук е необходимо да говорим само дотолкова, доколкото те мотивират и определят тоталната трансформация на гледните точки в коментирането на едни и същи явления. Интересен е също така подборът на коментираните събития, избиращото оценяване на предимства и недостатъци, количеството и ритмичността на коментарите, които намират – най-общо казано – литературно, книжовно поле за изява. Един от важните моменти при подобна равносметка е констатацията от коя страна на изборния от нас условен времеви вододел ще се преброят повече противоречащи си мнения, къде плурализъмът ще е по-голям или пък ще се окаже, че липсва. И най-важното: какви нови практики на писане, каква тенденция налага новата вълна от преводна литература и нейната идеологическа обогрелост.

В началото на 20-те години политическите процеси в Италия започват да се отразяват с нарастваща честота и своєвременност у нас: „Неотдавна в Рим държа една бележита по своята правота реч известният шеф на фашистите – голяма политическа партия – г. Мусилино (sic!), в която той, въз основа на сериозни статистични данни, изтъкна еднографичните (sic!) преимущества на нашето племе в Тракия“ (Янков 1921: 3). Постепенно интересът към актуалните събития в Италия придобива размери, които позволяват адекватното отчитане на растежа му по броя и качеството на появилите се материали в печата, както и отчитането на тенденциите в общественото мнение. И докато през 1922 г. все още то е предпазливо: „Дългата криза във вътрешния живот на Италия, която криза е почти хроническа, от свършването на войната до днес се приключи с една революционна акция на фашистите, които преди няколко дни заеха властта в Рим“ (Б. а. 1922: 13), само след две години вече може да се прочете следното: „Италианският пролетариат се пробужда. След двегодишна бясна фашистка диктатура, която грабна хиляди жертви работници и селяни, недоволството срещу фашизма започва да се надига сред цялата работническа класа“ (Б. а. 1924: 7).

Интересна тенденция в писането за режима на Мусолини изграждат онези български анализатори, които търсят философските и идеологическите основания за неговата поява. Сред тях е Драгомир Люлинов, който пише в качеството си на очевидец, пребивавал в Ита-

¹Вж напр. Guglielmino: 1998: 154–158.

лия и наблюдавал лично новия ред, който „...върху основата на сътрудничество и държавен контрол желае да постигне известно помирение между капитала и труда, съзнавайки еднаквата важност на тия два фактора в социалния живот“ (Люлинов 1929: 112). Сред интересните тези на Люлинов, които дават заявка за глобален и многоъглов поглед, е че „...фашистки елементи в изкуството се срещат по-рано, отколкото в политиката, и още в онова време, когато новият режим не съществува официално“. Как тази хипотеза се доказва в литературно отношение посредством преводните заглавия у нас през тези години, ще коментираме по-нататък. Поредицата политико-философски анализи на фашизма обаче би била крайно ощетена, ако не се спомене трудът на Александър Сталийски „Фашисткото учение за държавата“. За целите на настоящия преглед е редно да се отбележи, че той е показателен за изключително голямото внимание към развитието, правните и философските корени на фашизма от страна на един виден учен и политик, благодарение на когото в терминологичния апарат на тази тематика ще се вляят и ще бъдат подробно разяснени специфични актуални попълнения като кметския институт „Подеста“, следработната почивка на работника „дополоаворо“, стопанската супрематия (икономическо върховенство).

Със своята задълбочена теоретична структура трудът на Сталийски става повод за разпалени критически дебати, които на свой ред доказват независимо от своята положителна или отрицателна оценка централното място, което заема нуждата да бъде обяснено явлението фашизъм, да бъдат открити факторите за неговото развитие. Рецензията на Иван Харизанов за труда на Сталийски откроява като основен недостатък пропуска да се прибегне до сравнителния анализ, „който би му дал възможност да изтълкува най-правилно историческата и духовна връзка на фашизма с другите обществени движения, на които той се яви като реакция, а заедно с това и като известна корекция. Думата ни е за социализма“ (Харизанов 1929: 358). Не е новост противопоставянето на тези две доктрини, то ще се задълбочава все повече с годините, като взаимната им обвързаност в антиномия ще намира разнообразни интерпретации, често свързани с въпроса навсякъде ли е възможен фашизмът. Академик Тодор Павлов предлага отговор още през следващата година, като впрочем критикува както Сталийски, така и Харизанов: „Там, дето демокрацията е все още здрава или дето има силен отечествен фронт или каквито и да било други силни антифашистки движения и особено дето има добра комунистическа партия с правилна

организация, стратегия и тактика, там появата и победата на фашизма не са неизбежни“ (Павлов 1965: 52).

През 30-те години се слага началото на литературните гастроли на Мусолини в превод на български език. Не е задължителна пряката идеологическа връзка между избраните заглавия и фашистките постулати, а вероятно и липсата на такава не е случайна – така се подчертава широкият интелектуален периметър на автора. В случая с историческия роман „Фаворитката на кардинала“ става дума за истинска библиографска рядкост, защото дори и в оригинал романът е издаден с ограничен тираж. Предговорът на Н. И. В. демонстрира внимание към писателските качества на Мусолини: „Стилът на автора, дори в превод, запазва своята характерност, позната на читателя по публичните и политически речи на Дучето“. И въпреки че този е периодът на непрекъснат възход в популярността на италианския политик не само у нас, възхваляващата реторика не спира да бъде съпроводвана от контрапункт. Такъв присъства в издания, където това е очаквано, като социалдемократическия вестник „Наша дума“: „Над 25 души младежи от селото ни образувахме младежко социалистическо дружество, което назовахме на името на безсмъртния италиански социалист Джакомо Матеоти, убит от фашистите на кървавия Мусолини“². По-същественото е, че фигурата на Мусолини предизвиква политически анализи, които стимулират избистрянето на идейни и политологически концепции от доктринален характер заедно със съпътстващия ги понятиен апарат: „За един външен наблюдател кариерата на Мусолини би изглеждала пълна с противоречия: първоначално интернационалист, после националист-социалист и най-сетне – диктатор, защитник на народното благо, а днес и реакционер. Би могло да се помисли, че Мусолини се покланя и на всички политически идоли и проповядва всички религии. Даже през последния му упадък не е трудно да се намери непоследователност както в думите, така и в делата му“ (Добрев 1932: 338). На фона на нееднородните отзиви прави впечатление стремежът да се извлекат дивиденди и стратегически уроци от наблюдението на италианския обществено-политически модел, независимо дали положителни, или отрицателни. Ясно е какви могат да са те в коментара на безработицата в проиталианското списание „Нови хоризонти“³ – според получените данни тя е най-малка в Италия и списанието отдава това на действията на Мусолини: „Той започна с това, което за други можеше да изглежда една опасна карта, защото наис-

² В. „Наша дума“, Дупница, 3.11.1931 г., б. а.

³ Сп. „Нови хоризонти“ 1/1, 1932 г., с. 51, б. а.

тина не беше малък риск създаването на работа на безработните със започването на обществени предприятия в един период на застои и икономическа криза“.

Тук обаче е важно да обърнем внимание на това, как продължава популяризирането на нейния първоначален идеолог като автор, а това се случва с публикуването на програмното му „Учението на фашизма“ – книга, която претърпява преиздаване в рамките на 1934 г. Втората книга за разлика от първата посочва своя преводач – Александър Филипов, очевидно извършил и превода в първото издание, и съдържа в допълнение история на фашисткото движение от Джоакино Волпе. Освен че е пунктуационно по-точна от предишната, тя предлага чрез това допълнение същински „научен апарат“, който подсилва доктриналното ѝ внушение. Всъщност „Учението“ е публикувано за пръв път в оригинал като част от обширната статия за *фашизъм (учение за)* в италианската енциклопедия „Трекани“ от 1932 г. и авторството на тази част от статията е приписвано както на Мусолини, така и на редактора на енциклопедията и приближен нему Джовани Джентиле, написал и останалия текст за фашизма. Както уточнява Денис Мак Смит, Мусолини „подписва статията, макар че тя е дело главно на Джентиле, с поправки от други фашистки лидери. Това е единствената авторска статия в цялата енциклопедия“ (Мак Смит 1995: 223).

Не след дълго самият Мусолини нарежда изземването на всички бройки от първото издание и нанася корекции, които довеждат до второ публикуване на „Учението“: „...авторът преосмислил някои ключови фрази и се наложило всичко да се направи наново. В това капитално административно направление недостигът на хартия явно никога не е представлявал сериозен проблем“ (Mack Smith 1992: 307). У нас заглавието се появява в превод⁴ отново от Ал. Филипов, който съдържа интересни различия спрямо предишния. Те очевидно не се дължат на крупни редакции на оригинала. Нуждата от анализ на двата текста е продиктувана не просто от интерес към особеностите им като превод там, където източникът съвпада, а най-вече от обстоятелството, че този текст запознава българските читатели със същината на една политическа и философска мисъл, за която тя е получавала обилни и разнопосочни отзиви в продължение на вече повече от петнадесет години. Разбира се, двата превода изпълняват достатъчно успешно своята роля да извършат един доктринален, а не литературен трансфер – все пак това не е литература. Стремещът на втората версия да е

---

⁴ Бенито Мусолини, „Учението на фашизма“, Novissima, Roma, 1941, Придворна печатница, София.

по-адаптираща, да преодолее изкушението от сходното звучене на чуждицата я води до решения като схващане *вм.* концепция; учение *вм.* доктрина; искания *вм.* ривендации; набор *вм.* лева, някои от които безспорно са крачка напред спрямо предишния вариант. На места първоначалното предложение действително се е нуждаело от пояснение: разрушителната бегиния → разрушителната прекалена набожност, Фашизмът отхвърля универсалните прегръщания → свързвания. Рисковано е обаче в текст на Мусолини нация да се преведе като народ, както и демографски като народностен, а такива разминавания двата превода предлагат не в резултат на промени в оригинала. Ето и нещо, което преводите не успяват да направят: да въведат термина *тоталитарен* – произведен на тотален + авторитарен, който в оригинала присъства и който ще получи гражданственост в редица големи езици като пример за интернационална лексика. Като че ли най-рано използван от Джовани Амендола през 1923 г.⁵, този термин бива изчистен от негативния си оттенък благодарение на философските текстове на Дж. Джентиле в Енциклопедията и/или благодарение на авторската намеса на Мусолини. Двата превода интерпретират значението му съответно като цялостен и обобщаващ и са показателни за необременеността на българския език откъм този вид терминология, която (необременеността) много скоро ще намалее значително.

На 1 октомври 1940 г. Германската телеграфна агенция съобщава, че „в тържествено заседание общинският съвет на София [...] е решил единодушно да промени имената на три големи и красиви улици [части от ул. „Регентска“ и бул. „Евлоги Георгиев“] и да ги нарече: „Адолф Хитлер“, „Император Виктор Емануил“ и „Бенито Мусолини“. С този акт общинският съвет на българската столица е поискал да изрази своята признателност към всички, които оказаха съдействие за обединението на българския народ“. Затоплянето е факт и не е случайно. През 1941 г. България официално се съюзява с фашистка Германия, контактите на държавническо равнище с държавите от Тристранния пакт стават по-интензивни. Богдан Филев ще напише в своя „Дневник“ наред с останалите си впечатления от личната среща: „Мусолини изказа интересна мисъл, че един народ отива само тогава към напредък, когато не е напълно задоволен и остава все малко гладен. Това било неговата теория“ (Филев 1986: 353). Изобщо авторитетът на Дучето изглежда непоклатим и подплатен с конкретни резултати: „Фашистският режим, вдъхновяван лично от неговия създател, се оказа един крайно

⁵ Giovanni Amendola, *Maggiornanza e minoranza*, „Il Mondo“, 12.05.1923.

виталистичен режим“ (Дончев 1941: 16). Авторът на тази констатация Николай Дончев се причислява също към онези, у които респектът към държавното управление на Италия явно е породен от безспорни завоевания от неполитически характер – Института за научни издирвания, Италианската кралска академия, създадена по почин на Мусолини през 1929 г., замяната на бензина с метан. Така или иначе занапред и у нас ще бъдат все по-голяма рядкост изданията, в които ще се четат думи като: „Мусолини, създателят на фашистка Италия, обновителят на италианския народ, бе отстранен от ръководното си място чрез измяната на краля, бе отведен по срамен начин в затвор, без никой да знае къде“. След края на войната промяната в тона на коментарите около личността на Мусолини ще бъде обяснимо рязка.

Ако хвалебствената реторика в подкрепа на Мусолини е звучала пресилено за някои, след установяването на т. нар. народна власт в България те са получили достоен реванш. Достатъчно е да споменем крайно противоположния полюс на изказванията на Васил Коларов по Московското радио на български език, издадени в сборник през 1947 г. под редакцията на Георги Димитров. Полемичният дух на Коларовата публицистика е изведен до пароксизъм със заглавия като „Фашистките проститутки на перото“, „Бълнувания на болен мозък“; Мусолини е „надут фашистки пуяк“, „тъпоумен хищник и лакей на Хитлер“. На фона на това повече или по-малко явно не спира да се усеща внимание и симпатия към народа и страната – нещо, което впрочем ще установим като неизменно у огромното мнозинство от пишещите за Италия независимо от всичките обрати в политическата конюнктура, които съпътстват двустранните отношения: „В Италия господства хаос, анархия и безредие. Фашисткото правителство... мори от глад цял народ със 150 грама хляб на ден... Държавният дълг е достигнал баснословни размери, банкнотите са обезценени, от пазара са изчезнали всички продукти; черният пазар е в стихията си. И властите сами признават безсилието си да се борят с тия злини“ (Коларов 1947: 487). Очевидно у нас 1947 година бележи повратната точка в говоренето за фашизма, тогава излиза и книгата на Михаил Димитров „Поява, развитие и идеология на фашизма в България“, която разгромява режима аналитично и с богат и акуратно оформен библиографски апарат. Лансира се тезата за анахроничния характер на фашизма, сравняван с феодалния строй и подобно на него победен чрез революция (Макар че революцията и преди е широко експлоатиран термин и в противниковата реторика: „С пълно право днес италианският народ благоговее пред Мусолини, водача на революцията, който можа морално да

издигне Италия, задминавайки френската революция⁶). Открито се говори и за репресивните методи на режима: „концентрационни лагери, затвори, куршуми, старогерманска брадва, конски дози рициново масло, запалване на села и градове, убиване на децата пред родителите и на родителите пред децата и редица други украшения на „нацията организъм“.

В последвалите 1944 година десетилетия съвсем очаквано присъдата над фашизма от страна на новата власт в България ползва всички налични канали за утвърждаване. Становищата на официалната политика са отдавна заявени и не се смекчават, не допускат различно мнение, забраняват свободното движение на печатни произведения на негови представители. Списъкът на фашистката литература, подлежаща на изземване, включва родни и чуждестранни автори и на българската общественост е отказана възможността дори от разстоянието на времето да се уверява лично при желание в тяхната неблагонадеждност. Свободно избуява за сметка на това – няма и причина за обратното – хуморът на тема Мусолини и Хитлер. В свои текстове вицове за тях разказват Радой Ралин, Слав Хр. Караславов, Васил Михайлов... Ето един от романизираната мемоарна книга на В. Михайлов „Изстрадана победа“: „Отишла майка да кръщава близнета при попа. – Дядо попе, тия момченца искам да ги кръстиш Мусолини и Хитлер. Взел попът децата, потопил ги в казанчето, но ги изпуснал. – Булка, омешах децата. Кое беше Мусолини и кое Хитлер? – Не се тревожи, ти ги кръсти, пък другото е лесно. Първото, което ще се пос..., то ще бъде Мусолини, а другото Хитлер“ (Михайлов 1970: 282–283).

По-съществена особеност на призмата, през която втората поред и първа по продължителност идеологическа отсечка на ХХ век у нас разглежда фашизма, се избистри едва напоследък в резултат на търсеци равносметка анализи на близкото минало. Тази особеност се изразява в неусетното и неочаквано изместване в съдържанието на понятието *фашистки* през десетилетията на режима, който днес ние с повече лекота наричаме тоталитарен: „...българските комунисти боравят с едно разширено и най-често лишено от теоретично основание понятие *фашист*, което им позволява да напъхат в него всичко и всеки, който не споделя тяхната идеология и произтичащия от нея политически проект. Техният дискурс изгражда една генерална опозиция: фашист – антифашист (тоест комунист), която изчерпва целия корпус от възможни позиции и поведения“ (Знеполски 2008: 95). Впрочем в тематизиращата тези проблеми литература у нас в миналото термини-

⁶ Нурижан, 1943: 2, к.3.

те *фашизъм* и *нацизъм* често се смесват, случва се да се говори за *фашизъм* по отношение на Германия. Вероятно и това обстоятелство подкрепя тезата за абстрактното, макар и при всички положения негативно съдържание на понятието. Факт е, че през 1982 г. според Речника на чуждите думи на БАН *фашизъм* и *тоталитаризъм* са синоними. „Понятието *фашизъм*, но преди всичко понятието *фашист* в комунистическата пропаганда започва прогресивно да се отдалечава от политическата реалност. Анализирайки обектите, на които е прикачено, лесно можем да установим, че то се явява точно толкова абстрактно, колкото и понятията враг или реакционер“ (БАН 1982: 867).

Очевидно е, че по темата за популярността на Мусолини в българската издателска практика и периодичен печат културните и литературните не са първи в списъка от възможните аспекти. Разглеждането им обаче спомага не само за анализа на другите, но и ориентира несъвременниците в печатната фактология, която от разстоянието на годините би могла да претърпи нови, по-неограничавани интерпретации. За рецепцията на италианската литература и култура времето на Мусолини оказва изключително интересно влияние. На ниво идеологеми, общественно-политически дебати и език това време отключва процеси на вътрედържавно и европейско съзряване. Както стана видно, България в редица отношения е била част от тях.

ЛИТЕРАТУРА

Гулиелмино 1998: Guglielmino, S. *Guida al Novecento*. Milano: Principato editore, 1998, pp. 154–158.

Джентиле 1932: Gentile, G. *Enciclopedia Italiana*, „*Fascismo (dottrina del)*“, Istituto dell'Enciclopedia Italiana, Roma, 1932, vol. XIV.

Димитров 1947: Димитров, М. *Поява, развитие и идеология на фашизма в България*. София: Изд. на Българската работническа партия, 1947.

Добрев 1932: Добрев, М. Деспотичното могъщество на Мусолини. // *Нова мисъл*. ноември 1932 г.

Дончев 1941: Дончев, Н. Възхвала на Италия. // *Италия*, кн. 6, София, 1941.

Знеполски 2008: Знеполски, Ив. *Българският комунизъм. Социокултурни черти и властова траектория*. София: Сиела, 2008.

Караславов 1989: Караславов, Сл. Хр. *Без корона сред хората*. София: Партиздат, 1989.

Коларов 1947: Коларов, В. *Против хитлеризма и неговите български слуги*. София: Изд. на Българската работническа партия – комунисти, 1947.

Люлинов 1929: Люлинов, Д. *Италия на Мусолини*, София: 1929.

- Мак Смит 1995:** Mack Smith, D. *Мусолини*. София: Изд. Репортер, 1995.
- Мак Смит 1992:** Mack Smith, D. *Le guerre del Duce*. Mondadori, 1992.
- Михайлов 1970:** Михайлов, В. *Изстрадана победа*. София: Издателство на БКП, 1970.
- Мусолини 1934:** Mussolini, B. *Учението на фашизма*. София, 1934.
- Мусолини 1934:** Mussolini, B. *Учението на фашизма (с история на фашисткото движение от Джоакино Волпе)*, пр. Ал. Филипов. София: Изд. Т. Ф. Чипев, 1934.
- Мусолини 1941:** Mussolini, B. *Учението на фашизма*. София: Придворна печатница, 1941.
- Нурижан 1943:** Нурижан, Ж. Как видях Мусолини // *Светоглас*, бр. 66, февруари 1943 г., с. 2.
- Павлов 1965:** Павлов, Т. *Избрани произведения*, т. 8. София: БАН, 1965.
- Ралин 1987:** Ралин, Р. Фолклорът и кратките сатирични жанрове. // Диневков, П. *Смехът във фолклора*. София: БАН, 1987.
- Речник на чуждите думи в българския език.** София: Изд. на БАН, 1982.
- Сталийски 1929:** Сталийски, Ал. *Фашисткото учение за държавата*. София: Печатница Борис А. Кожухаров, 1929.
- Б. а. Младежко дружество „Джакомо Матеоти“ в с. Стоб // *Наша дума*, Дупница, 3.11.1931 г.
- Б. а. // *Нови хоризонти* 1/1, 1932 г., с. 51.
- Б. а. // *Сила* № 17, 6 ноември 1922 г., стр. 13.
- Б. а. // *Наши дни*, № 4, 7.12.1924 г., с. 7
- Филов 1986:** Филов, Б. *Дневник*. София: ОФ, 1986.
- Харизанов 1929:** Харизанов, Ив. Рецензия за: Ал. Сталийски, „Фашисткото учение за държавата“. // *Философски преглед*, 1929 г., г. 1, кн. 3.
- Янков 1921:** Янков, Т. Един момент от италианската история. // *Напред*, 14.03.1921.